

LÍRA ÉS VALÓSÁG A KÖLTŐ PRÓZÁJÁBAN

TŐZSÉR ÁRPÁD: AZ IRODALOM VALÓSÁGA

Költőnek jött Tózsér Árpád, verseskötetei révén került a szlovákiai magyar irodalom élvonalába, de az Irodalmi Szemlé-ben megjelent prózai írásai csakhamar kritikusként és közíróként is méltán ismertté tették. Az egymást jól kiegészítő alkotói és műbíráói kettős szerep adta számára az indítékot, hogy lírai fölfedező útjain szerzett tapasztalatait az elmélet formáiba öntse. Most megjelent kötetének első részében a költészetéről beszél, az élmények lírai esztétikumává sűrűsödésének mikéntjéről. De bármennyire is az irodalmi alkotás figyelmének elsődleges tárgya, az élményeket kiváltó világ, maga a valóság sem maradhat ki vizsgálódásának látóköréből.

Az irodalom valósága című könyv elolvasása után egy rokonszenves, sokoldalú irodalmár törekvései rajzolódnak ki előttünk, egy emelkedő írói pálya egyik rétegének hosszmeteszétét kísérhetjük figyelemmel. Tózsér írásai élő irodalomról tudósítanak, a szlovákiai magyar irodalom legújabb fejlődéséről, a teljesítményekről és a hiányokról. Ennek az irodalomnak a sorsáért érzett felelősség izzítja sorait szenvedélyessé, szóljon akár a legelvontabb elméleti kérdésekről. Nehéz feladatot kellett vállalnia, a szemiatizmusból nem könnyen lábaló irodalomnak kellett az esztétika törvényeiből biztosabb talapzatot állítani. A nemzetiiségi író-t költőt helyzete sajátos közösségi szerep vállalására kényszeríti, azonban a legőszintébb vállálás sem tett még senkit igazán költővé. A közösségi elkötelezettség több lehetőséget biztosított a valósághoz hű „leíró” típusú irodalomnak, mint az elvontabb absztrakcióknak, a formai kísérleteknek.

Ehhez gyakran a megítélés mércéje is alkalmazkodott, a nemzetiiségi irodalmakban született műveket egyoldalúan aszerint bírálták el, hogy milyen hűséggel „tükrözik” a valóságot, az esztétika egyéb szempontjait pedig figyelmen kívül hagyták. Tózsér Árpád ezért megfordítja a háború előtti Fábry-tanulmány követelményét, irodalmi eszményt kifejező címét, a Valóságirodalmat, hogy a művek felőli megközelítés szükségességét hangsúlyozza, hogy a szlovákiai magyar irodalomról a művészi megoldás milyenségéből kiindulva adjon képet.

1962-ből származik a kötet legrégebbi írása, *Az irodalom valóságá-t* az azóta megjelent tanulmányaiból, kritikáiból, cikkeiből állította össze Tózsér. Könyvének első, terjedelmre nézve nagyobbik részében az irodalom körében vizsgálódik, a korszerű líra lehetséges útjait kísérli meg bemutatni magyar, cseh, szlovák, szovjet és más költők versei alapján. A lírai világok fő meghatározóit, jellemző jegyeit úgy veszi szemügyre, hogy a pályatársak megoldásait mérlegelő kritikus mögött a különféle formák lehetőségeit izlelgető költőt érezzük. A mindenkori költészet legegységesebb, számtalanszor megfogalmazott problémáit is újragondolja. Esztétikai iskolázottsága, érzékeny megfigyelőképessége érdekes, egyéni következtetéseket eredményez. Tüzetesen elemzi a *Tiszta szigorúság* antológia költőinek teljesítményét, nem kötik meg belső arcvonalak, merészebben ítél. A következtetések, tanulságok azon-

ban hazafelé mutatnak; a kötet verseiből leszűrt tapasztalatok a szűkebb kör, az. ottománi irodalmárok okulására szolgálhatnak (*Gondolat és kép*). Hosszabb írást szentel saját nemzedék- és költőtársai, a szlovákiai *Ozsvald Árpád*, *Zs. Nagy Lajos* és *Gál Sándor* költészetének. Elemzésében visszatérő motívumként a minőség kritériumát hangoztatja, a szematizmus ellen harcot hirdető *Fábry Zoltán* jelszavát idézvé: „Kevesebb verset, több költészetet.” A megfelelően fölkészült, széles látókörű kritikuscgárda hiányában szépírók kirándulnak erre a területre, ez azonban nem tekinthető végleges megoldásnak. Tözsér az egész szlovákiai magyar irodalom fejlődése érdekében sürgeti a színvonalas kritikát.

Bizonyos mértékben a munkamegosztás más törvényei írják elő a sokoldalúságot. a kisebbségi irodalmár számára, de Tözsér Árpád kötetén is láthatjuk, hogy a sokfelé figyelés miatt mennyi eszmének és gondolatnak kell ki nem dolgozott ötlet formájában maradnia. Hány írása fölé kellett alcímként írnia, hogy „vázlat” vagy „kísérlet”. Gondolatébresztő megfigyelései, néhány szavas látéletei mögött érezzük az elmeél villanásait, sajnáljuk, hogy nem ásozt mélyebbre, és elmaradt egy értékes esszé vagy tanulmány. Nem szabad viszont elfeledkeznünk arról az igazán elismerést érdemlő tevékenységről, amelyet az Irodalmi Szemlé-nél szerkesztőként fejtett ki. Egyik legnagyobb gondja, hogy a lap ne csak irodalmi fórum legyen, hanem a próbálkozásokat serkentő műhely is egyúttal, az ifjabb és az idősebb nemzedék közös munkájának színtere: „Műhellyé kell válnunk, okító és alakító műhellyé. S olyan közösséggé, amelyben kezdő íróink is otthon érzik magukat, amely lelkesítőként tud rájuk hatni, a hiányzó irodalmi műveltség megszerzéséhez is” — írja a fiatal írók-költők teljesítményéről szólva. Sokféleek voltak a feladatok: a költőnek irodalmat kellett szerveznie, részt kellett vállalnia a hagyomány helyes értékelésének ki-munkálásában, fülelnie kellett a hangját próbáló új költőnemzedék kísérleteire.

Jegyzeteiben, glosszáiban a szlovákiai magyar kultúra számos kérdését érinti Tözsér: beszámol az 1965-i Kassai Batsányi-émlékestről; a pusztító csallóközi árvíz. alkalmat jelent számára, hogy a szlovákiai magyar néprajzi emlékek gyűjtését szorgalmazzza. Összegezi a főiskolások nyári táborozásának tapasztalatait, szlovák költő-verseivel bizonyítja, hogy a mesterségesen szlovákosított helységnevek csináltságuk miatt a szlovák nyelvben sem tudtak gyökeret eresztetni. Különféle problémák ürügyén ismételten visszatér a szlovákiai magyar irodalom és a szlovákiai magyarság helyének tisztázására, az önmagukhoz való viszony pontos, a valóságnak megfelelő feltárására. A tájékozódás irányait és a megvalósítandó célokat kereső szlovákiai magyar szellemi élet nehéz tehertételekkel indult a szocializmus által nyújtott lehetőségek pályáján, a gondolkodás mélyén lappangó bizonytalanságérzés hosszú ideig hátráltatta a kibontakozást. „A harmadvirágzás irodalma tájékozódási pontok nélkül: »tiszta lappal« indult, s ez a »tisztaság« — úgy érzem — tart a mai napig. Szá-munkra nem létezik Prága, de alkotóan nem hat ránk Budapest sem” — írja 1969-ben azzal a keserűséggel, ami mögött a valahová tartozás igénye húzódik. Egyaránt fájlatja, hogy amikor *Fábry Zoltánt* csehszlovák munkaéremrenddel jutalmazták, a szlovák sajtó nem méltatta megfelelően az író teljesítményét, és azt, hogy a Magyarországról Csehszlovákiába látogatott magyar író vendégek többnyire nem vesznek tudomást róluk, a déli járások népéről. Pedig ők komolyan és tudatosan vállalják az állampolgári hűséget és az anyanyelvi kultúrához fűződő kapcsolatot. „Mi ennek a területnek vagyunk autochton népe, amelyen most élünk, itt alkotunk társadalmi és szellemi struktúrát, s ezért lehet irodalmunk »csehszlovákiai magyar irodalom«, s nemcsak a »Csehszlovákiában élő magyar írók irodalma.« (...) Röviden: vállaljuk a Pest—Pozsony—Prága »háromszöget«. Az örökségként főlállalt hagyományok és építendő kapcsolatok nem jelenthetnek csak egyoldalú befogadást, a szlovákiai magyar íróknak-költőknek azon kell munkálkodniuk, hogy megtaláljuk az átveit és a saját művek egyensúlyát, hogy leküzdjék a nemzetiségi irodalmak passzívva válásának veszélyét.” Tözsér csatlakozik *Duba Gyulá-nak* a szlovákiai „hídről” alkotott véleményéhez, miszerint nem csupán az átérésztő közeg szerepét kell betölteni, hanem mindkét oldalról merítve kell új minőséget teremteni. Nem lehet ma már elfogadni a kisebbségi messianizmus korszerű köntösben föllépő jelentkezését, a sziget helyzet

mítoszával szembe kell szegezni az önismeret és az önvállalás követelményét, amire a szlovákiai magyar próza legkiválóbb alkotásai, elsősorban *Dobos László*, *Rácz Olivér* és *Mács József* regényei szolgáltattak példát.

A közép-kelet-európai kis népek és néptörzsek irodalmi hasonló módon gyűrköznek ugyanazoknak a gátaknak és korlátoknak eltávolítására: a provincializmus buktatóit kikerülni óhajtó igyekezet, az Európába növés közös gondja irodalmainak. Ebben a kérdésben Tözsér Árpád sok érdekes szempontot és következtetést továbbít számunkra, amikor a hasonló múlt és a közös jelen problémáinak a költői világokban való meglétét kísérl meg kitapogatni. Írásainak többségében fölbukkannak ilyen gondolatok, egészében ennek az eszmének szenteli kötetének egyik legérdekesebb esszétörredékét, amelyet maga vázlatnak nevez. A *homokóra nyakában* című írásban a bartóki és Németh László-i tájékozódás nyomán indul a kelet-európai modern líra hasonló útjainak fölterképezésére. Érdekes összeállításában egymás mellé kerül a cseh *Vladimír Holan*, a magyar *Nemes Nagy Ágnes* és *Tandori Dezső*, a szlovák *Milan Rúfus*, a lengyel *Zbigniew Herbert* és a szerb *Vasko Popa*. Sok szó esik manapság a hasonlóságokról, de a szomszéd népek nyelveinek és kultúrájának ismerete híján irodalmi kritikánkban és publicisztikánkban az ilyen megközelítésre igen kevés a példa, pedig ebben a koordináta-rendszerben vizsgálódva irodalmunk teljesítményeiről és hiányairól valósabb képet kaphatnánk, mint a nyugat-európai áramlatokkal és művekkel történő összevetés során. Tözsér könyvének számunkra ez a legfontosabb mondanivalója. (*Madách Kiadó Pozsony, 1970.*)

KISS GY. CSABA

TÖRÖK ENDRE: OROSZ IRODALOM A XIX. SZÁZADBAN

Az egyetemes európai kultúrának nem sok tehetségeiben olyan gazdag periódusa van, mint a klasszikus orosz irodalom. Nemcsak az irodalomelmélet újabb és újabb irányainak kedvenc területe ez, hanem a szélesebb olvasóközönség is világszerte hű maradt hozzá. E terjedelmében is, súlyában is, bonyolultságában is kivételes rangú „századnyi” irodalomról mintegy 250 lap terjedelmű könyvet közreadni először meglehetősen merész vállalkozásnak tetszik. Olyan pályákról, mint a Tolsztojev vagy Csehové, nemhogy újat, de egyáltalán valamit lehet-e írni 15–20 lapon? Nos, Török Endre a kezdetben kételkedő olvasót is meggyőzi könyvével vállalkozása értelméről. A szűkös terjedelemtől olyannyira nem fél, hogy feleslegesen még bővíti is a névsort. (Ragyiscsev, Karamzin lényegében XVIII. századi írók, A. Belij, M. Gorkij pedig életművük súlyánál fogva a XX. századhoz tartoznak.) Török esszéisztikus előadásmódja igen tömören képes jellemezni egy-egy írói pályát, így a szembetűnő ismeretterjesztő szándékán túl a szűkebb „szakmabeliek” számára is sok érdekeset, szépet, találót tud elmondani az általa oly jól ismert XIX. századi orosz irodalomról.

A nagy orosz prózaírókról szólva igen sokan (különösen az orosz formalisták és egyes nyugat-európai kutatók) figyelmüket elsősorban arra koncentrálták, hogy Gogol, Dosztojevskij gondolataiban, időszemléletében, epikus előadásmódjában, kompozíciójában, irracionális, szimbolikus motívumaiban a próza nagy formabontóinak (Joyce, Kafka, Proust) előzményeit lássák és láttassák meg. A vizsgálódásnak ezen önmagában helyes és termékeny iránya háttérbe szorította azt a szempontot, melyet a korábbi nacionalista túlzásoktól visszariadva a marxista irodalomtörténészek is